

Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή

Του ΒΛΑΣΗ ΑΓΤΖΙΔΗ δρος Ιστορίας

Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 υπήρξε το πραγματικό αλλά και συμβολικό τέλος μιας μεγάλης ιστορικής διαδικασίας, που συνδέθηκε με την οριστική είσοδο της Εγγύς Ανατολής στην εποχή των εθνών-κρατών.

Η αποχώρηση από το ιστορικό προσκήνιο της πολυεθνικής, ισλαμικής, προνεωτερικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν έγινε ειρηνικά και αναιμακτα. Συνδέθηκε κατ' αρχάς με την κατάρρευση των εσωτερικών μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, εξαιτίας της εμφάνισης ενός καινοφανούς μιλιταριστικού εθνικιστικού κινήματος, αυτού των Νεότουρκων.

Οι Νεότουρκοι επιχείρησαν να επιλύσουν το εθνικό πρόβλημα με την εξόντωση και τον αποκλεισμό των πολυάνθρωπων χριστιανικών κοινοτήτων και να μετατρέψουν βιαίως τους πολυεθνικούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς σε εθνικά Τούρκους.

Η εσωτερική αυτή διαδικασία οδήγησε σε πρωτοφανείς μεθόδους ομογενοποίησης του κοινωνικού σώματος. Μεθόδους που η ανθρωπότητα θα τις συνειδητοποιήσει λίγες δεκαετίες αργότερα με την απόλυτη φρίκη του Ολοκαυτώματος. Ιστορικό σημείο αφετηρίας είναι το στρατιωτικό πραξικόπημα των Νεότουρκων εθνικιστών το 1908. Η επιλογή της φυσικής εξόντωσης των χριστιανικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προέρχεται από την προσπάθεια του στρατού να μειώσει την οικονομική ισχύ των «ραγιάδων» επιβάλλοντας τη βίαιη μεταφορά κεφαλαίου από τους χριστιανούς στους μουσουλμάνους, ώστε να κατασκευαστεί μια τουρκική αστική τάξη.

Η νέα οθωμανική αστική τάξη που είχε αναδυθεί στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα είχε προέλθει σε μεγάλο βαθμό από τις ομάδες των ραγιάδων, των παλιών απόκληρων ενός αυταρχικού ισλαμικού κράτους, που αποφάσισε όμως με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ να εκσυγχρονιστεί και να υπερβεί τους παλιούς καταναγκασμούς που απέρρεαν από την ισλαμική υπεροψία.

Μια ώριμη ελληνική αστική τάξη

Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν από το 1914 ήταν περί τα 2,2 εκατομμύρια (1,8 στη Μικρά Ασία και 400 χιλιάδες στην Ανατολική Θράκη με την Κωνσταντινούπολη) σ' ένα συνολικό πληθυσμό περίπου 10 εκατομμυρίων. Η οικονομική ισχύς τους ήταν μεγαλύτερη της πληθυσμιακής αναλογίας τους. Υπολογίζεται ότι το 50% του επενδυμένου κεφαλαίου στη βιομηχανία, καθώς και το 60% σε κλάδους μεταποίησης ανήκαν σε πολίτες που προέρχονταν από τις ελληνικές οθωμανικές κοινότητες. Το 1912 από τις 18.063 εμπορικές επιχειρήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε Έλληνες ανήκε το 46%, το 23% σε Αρμένιους, το 15% σε μουσουλμάνους.

Υπολογίζεται ότι το 1914 από τις 6.507 βιομηχανίες και βιοτεχνίες, το 49% ανήκε σε Οθωμανούς Έλληνες, ενώ Έλληνες ήταν και το 46% των τραπεζιτών. Την ίδια χρονιά υπολογίζεται ότι Έλληνες ήταν το 52% των γιατρών, το 49% των φαρμακοποιών, το 52% των αρχιτεκτόνων, το 37% των μηχανικών και το 29% των δικηγόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (D. Gontikas, Ch. Issawi, *Ottoman Greeks in the age of nationalism*, Darwin Press, 1999). Παράλληλα διέθεταν μια πλήρη εκπαιδευτική δομή με εκατοντάδες σχολεία αλλά και υψηλού επιπέδου ιδρύματα, όπως η Μεγάλη του Γένους Σχολή (Κωνσταντινούπολη), η Ευαγγελική Σχολή (Σμύρνη), το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, η Ιερατική Σχολή στο Ζιντζίντερε (Καππαδοκία) κ.ά.

Εντυπωσιακός είναι κι ο αριθμός των εφημερίδων που κυκλοφόρησαν. Μόνο στη Σμύρνη οι ελληνικές εφημερίδες και περιοδικά που κυκλοφόρησαν κατά καιρούς ανέρχονται σε 135. Η μακροβιότερη ήταν η «*Αμάθεια*» (1838-1922). Άλλες σημαντικές εφημερίδες, η «*Αρμονία*» (1880-1922) και η σοσιαλιστική «*Ο Εργάτης*» (1908-1922).

Σε ιδεολογικό επίπεδο οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας χαρακτηρίζονται από μια ώριμη εθνική συνείδηση, απόρροια κυρίως του ρεύματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που από την προεπαναστατική περίοδο είχε τα μεγάλα κέντρα του στην Κωνσταντινούπολη, το Αϊβαλί, τη Σμύρνη κ.α. και της συνεχούς ύπαρξης λόγιας τάξης. Η συγκρότηση της Ελλάδας ως έθνους-κράτους ενίσχυσε τις διαδικασίες συνειδητοποίησης των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την εμπέδωση μιας ελληνικής ταυτότητας ως μετεξέλιξη της παλαιότερης ρωμαϊκής. Η διαδικασία αυτή όμως δεν υπήρξε απόρροια μιας κρατικής πολιτικής της Ελλάδας, αλλά αφενός της δραστηριοποίησης των Μικρασιατών (κυρίως με το Σύλλογο Μικρασιατών «*Η Ανατολή*») που είχαν εγκατασταθεί

στην Ελλάδα από την εποχή της Επανάστασης και εντεύθεν και αφετέρου της φυσιολογικής ιδεολογικής εξέλιξης που απορρέει από την ανάπτυξη αστικών σχέσεων και την επέκταση της οικονομίας της αγοράς.

Παρ' όλη όμως την εδραιωμένη εθνική ταυτότητα οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επέλεξαν να υποστηρίξουν με κάθε τρόπο τις μεταρρυθμιστικές διαδικασίες, αποφεύγοντας τις αποσχιστικές και διαλυτικές κινήσεις. Μόνο όταν η προοπτική της δημοκρατικής μετεξέλιξης ακυρώθηκε από το εθνικιστικό κίνημα των Νεότουρκων και υπέστησαν την προαποφασισμένη Γενοκτονία από το 1914, αποφάσισαν να υποστηρίξουν την πολιτική τους αυτοδιάθεση. Η αναγκαστική αυτή επιλογή θα εκφραστεί μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με το αίτημα για δημιουργία δεύτερου ελληνικού κράτους στον μικρασιατικό Βορρά, στον Πόντο και με την Ένωση με την Ελλάδα ή την αυτονόμηση της Ιωνίας και της Ανατολικής Θράκης.

Η κατάσταση στην Ελλάδα

Την ίδια εποχή οι Έλληνες στην Ελλάδα ανέρχονταν στα 4,5 εκατομμύρια και ζούσαν σ' έναν τελείως διαφορετικό χώρο από κοινωνική και πολιτειακή άποψη. Ο γεωγραφικός χώρος που αποτέλεσε το έδαφος του νεαρού Βασιλείου βρισκόταν στα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι παραγωγικές δυνάμεις ήταν ελάχιστα αναπτυγμένες όπως και οι υπόλοιπες δομές που ήταν απαραίτητες για τη λειτουργία ενός έθνους-κράτους. Οι πραγματικές δομικές αδυναμίες θα οδηγήσουν σε μια ιδεολογική «υπεραναπλήρωση» βασισμένη στην αρχαιοελληνική ανάκληση, στην αναβίωση ενός νεκρού παρελθόντος ως αντιστάθμισμα στην υπαρκτή πολιτισμική ταυτότητα των εξωελλαδικών ελληνικών κέντρων. Παράλληλα θα εδραιωθεί μέσω της αυτοαναγνώρισης η ιδεολογία της «μητρόπολης» ως συναίσθημα υπεροχής.

Ειδικά μετά την καθιέρωση του Συντάγματος τα ισχυρά από την προεπαναστατική εποχή τοπικά συμφέροντα των προεστών και των φεουδαρχών θα «καταλάβουν» την εξουσία στο Βασίλειο και θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη ενός παλαιοελλαδικού τοπικισμού που στις κρίσιμες εποχές της Ιστορίας θα έχει μοιραία συμβολή στις εξελίξεις. Βασικό χαρακτηριστικό στην εξέλιξη της ελλαδικής κοινωνίας θα είναι η απουσία σημαντικών αστικών στρωμάτων. Το γεγονός αυτό θα οδηγήσει σε υπερλειτουργία του κρατικού μηχανισμού, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ισχυρών δεσμών μεταξύ ελεύθερης αγοράς και κρατικής-κομματικής λειτουργίας. Η πολιτισμική ενοποίηση του πληθυσμού και η δημιουργία μηχανισμών λειτουργίας που αντιστοιχούσαν στη νέα πολιτειακή μορφή απορρόφησαν τις δραστηριότητες των νέων ελίτ, κρατικοδίαιτων σε μεγάλο βαθμό, που αναπτύχθηκαν.

Ετσι η μοναδική ελληνική αστική τάξη που είχε τα χαρακτηριστικά τα οποία αντιστοιχούσαν στην ευρωπαϊκή τυπολογία βρισκόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η πολιτική που ακολουθήθηκε στο νεαρό κράτος ήταν αρκετά εσωστρεφής και αυτό είχε αντανάκλαση στην πολιτική διαχείριση των επαναστατικών ελληνικών κινήματων στα Βαλκάνια (Κρήτη 1866, Μακεδονία 1878). Μόνο η εμφάνιση του βουλγαρικού εθνικισμού, που διεκδικούσε προς όφελός του τις μακεδονικές και θρακικές περιοχές της Αυτοκρατορίας, κινητοποίησε δυνάμεις εντός της Ελλάδας. Ο στόχος ήταν η αποτροπή του νέου αυτού επιθετικού εθνικισμού. Οσον αφορά τις οθωμανικές εξελίξεις η Ελλάδα, μέχρι σχεδόν του πραξικοπήματος των Νεοτούρκων (1908), ακολουθεί μια πολιτική που συμβαδίζει με τους στόχους των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στο σημείο αυτό παρατηρείται μια τομή στα πολιτικά και κοινωνικά πράγματα της Ελλάδας. Το στρατιωτικό κίνημα του 1909 (Γουδί) ευνόησε την άνοδο στην εξουσία των μεταρρυθμιστικών δυνάμεων αναθέτοντας στον Ελ. Βενιζέλο τη διακυβέρνηση της χώρας. Ο Βενιζέλος, προερχόμενος από την επαναστατημένη λίγο καιρό πριν Κρήτη, αντιλαμβάνεται με μεγαλύτερη σαφήνεια την ιστορική καμπή που διάβαινε ο χώρος της Εγγύς Ανατολής με τη νίκη των ακραίων Τούρκων εθνικιστών και την ήττα των μεταρρυθμιστικών οθωμανικών δυνάμεων.

Αφορμή για την τελική ρήξη του παλαιοελλαδικού πολιτικού κόσμου, συσπειρωμένου γύρω από τη μοναρχία και τον Κωνσταντίνο, με τον Ελ. Βενιζέλο θα προέλθει με την έξοδο ή όχι της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ήδη, πριν ακόμα από την έναρξη του Πολέμου, οι Νεότουρκοι είχαν αρχίσει την υλοποίηση του προγράμματος εθνικών εκκαθαρίσεων κατά του ελληνικού πληθυσμού στην Ανατολική Θράκη και την Ιωνία. Δεκάδες χιλιάδες Έλληνες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα καταφύγουν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα, η οποία βιώνει έναν μεγάλης έκτασης εσωτερικό διχασμό.

Μετά το τέλος του Πολέμου

Επειτα από πολλές παλινωδίες και περιπέτειες, η Ελλάδα θα πάρει μέρος στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ και τελικά θα βρεθεί στο στρατόπεδο των νικητών. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι Νεότουρκοι είχαν διαπράξει πρωτοφανή εγκλήματα κατά των χριστιανικών πληθυσμών, των Αρμενίων, των Ελλήνων και των

Ασσυρίων. Η πολυεθνική Αυτοκρατορία είχε φτάσει πια στο τέλος της. Διαμορφωνόταν πλέον η εποχή των εθνών-κρατών, με βάση πληθυσμιακά, ιστορικά και γεωπολιτικά κριτήρια. Στους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που προ του 1914 ανέρχονται στο 20% του πληθυσμού, θα αποδοθεί με τη Συνθήκη των Σεβρών το 6% του παλιού οθωμανικού εδάφους, ενώ θα εξαιρεθούν περιοχές του μικρασιατικού Βορρά που είχαν υποφέρει σκληρά από τη βία του νεοτουρκικού εθνικισμού. Οι Αρμένιοι αποκτούσαν και αυτοί εθνικό κράτος, ενώ αυτονομία θα απολάμβαναν και οι Κούρδοι.

Το μεγαλύτερο μέρος του παλιού κοινού οθωμανικού σπιτιού μετατρέποταν πλέον στο έθνος-κράτος των Τούρκων. Οι παράμετροι που θα αλλάξουν τον ρου των πραγμάτων θα είναι αφενός ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος θα εκφράσει τον επιθετικό τουρκικό εθνικισμό, και η μοναρχική παράταξη η οποία θα υπονομεύσει το μικρασιατικό εγχείρημα. Παράλληλα η αλλαγή των διεθνών συνθηκών με την επικράτηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία θα αναπροσδιορίσει τις προτεραιότητες των μεγάλων δυνάμεων. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να προστεθεί η στάση της Γαλλίας, της Ιταλίας αλλά και του Βατικανού ακόμα που ανησυχούσαν με τη γεωπολιτική ενίσχυση της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο.

Στις 19 Μαΐου 1919 ο αξιωματικός του οθωμανικού στρατού Κεμάλ Πασά αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα με το πρόσχημα της επιβολής της τάξης στην περιοχή. Παρ' ότι στάλθηκε στην περιοχή για να προστατεύσει τους πληθυσμούς που είχαν υποφέρει από τη βία, κύριο μέλημά του υπήρξε η καταστολή του ποντιακού αντάρτικου. Ο Κεμάλ σύντομα αυτονομήθηκε από την κεντρική οθωμανική εξουσία και άρχισε τη συγκρότηση ενός εθνικιστικού τουρκικού κινήματος, εκμεταλλευόμενος πολύ έξυπνα τα θρησκευτικά αισθήματα των μουσουλμανικών εθνών. Οι παρακρατικές ομάδες της *Teskilat i Mahsusa* θα πλαισιώσουν πρώτες το κίνημα αυτό και θα αγωνιστούν για τη σωτηρία τους αφενός και για την υλοποίηση των αρχικών σχεδίων που είχαν σταματήσει με τη νεοτουρκική ήττα αφετέρου.

Οι εσωτερικές αντινομίες του ελλαδικού Ελληνισμού θα οδηγήσουν σε μια ήττα, η οποία καθόλου δεν ήταν προδιαγεγραμμένη.

Η ακατανόητη απόφαση του Ελευθερίου Βενιζέλου να προχωρήσει στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 θα φέρει στην εξουσία το αντιπολεμικό και αντιμικρασιατικό, φιλογερμανικό Λαϊκό Κόμμα και τον ανεπιθύμητο για τους συμμάχους βασιλιά Κωνσταντίνο. Το μέλλον των Ελλήνων στην Ανατολή το ήξεραν καλύτερα οι ίδιοι οι Τούρκοι εθνικιστές. Η επίσημη εφημερίδα του Κεμάλ στην Αγκυρα έγραφε στις 28 Οκτωβρίου 1920 για τις επερχόμενες ελληνικές εκλογές: «Οι ελληνικές εκλογές θα κρίνουν την τύχη του μικρασιατικού πολέμου. Πτώση του Βενιζέλου σημαίνει και πτώση της

Ελλάδας στη Μικρά Ασία...»

, ενώ

στις διαδηλώσεις των Τούρκων εθνικιστών στην Αγκυρα κυριαρχούσε το σύνθημα:

«Μπιν γιασασίν Μουσταφά Κεμάλ / Γιασασίν Κωνσταντίνος / Καχρολσούν Βενιζέλος»

(«Πολύ ζήτω στον Μουσταφά Κεμάλ / Ζήτω στον Κωνσταντίνο / Κατάρτα στον Βενιζέλο»).

Η νέα κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος, που συνεργάστηκε προεκλογικά σε μια αντιπολεμική, αντιμικρασιατική πλατφόρμα με το ΣΕΚΕ, είχε πολιτευτεί με συνθήματα όπως *«Μικρά πλην έντιμος Ελλάς»*, *«Αποχώρηση της Ελλάδας από τη Μικρά Ασία»*. Στη συνέχεια θα ακολουθήσει μια διετή πολιτική (Νοέμβριος 1920-Σεπτέμβριος 1922) που θα χαρακτηριστεί από προσπάθεια διαρκούς αλλά ανεπιτυχούς απαγκίστρωσης από τη Μικρά Ασία και ανορθολογισμό. Τελικά, αντί να οδηγήσει τους στρατιώτες στα σπίτια τους, θα τους οδηγήσει πέρα από την Αλμυρά Ερημο.

Την ίδια στιγμή δεν υπήρχε καμιά μέριμνα για οργάνωση του μετώπου περιμετρικά της Σμύρνης.

Παράλληλα θα αγνοήσει τα αιτήματα των Ελλήνων της Ανατολής. Θα απορρίψει το αίτημα της οργάνωσης *«Μικρασιατική Αμυνα»* για δημιουργία μικρασιατικού στρατού με στόχο την αυτονόμηση της Ιωνίας. Επίσης αγνόησε ολοκληρωτικά τον Πόντο, όπου οι αντάρτες έδιναν εγκαταλειμμένοι τον σκληρό αγώνα ενάντια στον τουρκικό στρατό. Τον Ιούλιο του 1922 προσπάθησε ανεπιτυχώς να οργανώσει την εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό. Με την προοπτική αυτή νομοθέτησε (2870/1922) την απαγόρευση της εκκένωσης της περιοχής από τον άμαχο πληθυσμό. Έτσι παρέδιδε συνειδητά τους Έλληνες της Ιωνίας στα στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ. Κάτι που έκανε και λίγο αργότερα, μετά τη νίκη των κεμαλικών, όταν διέταξε τον διαλυμένο ελληνικό στρατό να επιβιβαστεί στα πλοία για να αναχωρήσει και να επιστρέψει

«

οίκαδε»,

διατάζοντας τον αρμοστή Αριστείδη Στεργιάδη να απαγορεύσει την έξοδο του ελληνικού πληθυσμού

«για να μη δημιουργηθεί προσφυγικό πρόβλημα στην Ελλάδα»

.

Από τα 2,2 εκατομμύρια που ήταν οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, θα καταμετρηθούν το 1928 ως πρόσφυγες στην Ελλάδα περίπου 1,25 εκατομμύρια. Κανείς δεν μπορεί να υπολογίσει με ακρίβεια τον συνολικό αριθμό των απωλειών. Κανείς ποτέ στην Ελλάδα δεν προσπάθησε να καταγράψει τα θύματα. Εξάλλου η προσφυγική μνήμη υπήρξε μια απαγορευμένη Μνήμη μέχρι τη δεκαετία του '80, οπότε οι προσφυγικές οργανώσεις, αξιοποιώντας τις δυνατότητες που

έδιναν οι νέες συνθήκες, θα μιλήσουν για όλα αυτά και θα επιβάλουν εν τέλει την ενσωμάτωση της ιστορίας των Ελλήνων της Ανατολής στο συνολικό εθνικό αφήγημα. *

Σε προδημοσίευση ενός τμήματος του παραπάνω κειμένου στο [Διπλωματικό Περισκόπιο](#), είχα προσθέσει το παρακάτω καταληκτικό κείμενο

:

.....

Εν κατακλείδι

Η Γενοκτονία που υπέστησαν οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η αποτυχία της Ελλάδας να επιβάλλει τη Συνθήκη των Σεβρών στο τουρκικό εθνικιστικό κίνημα, οδήγησαν στην οριστική γεωπολιτική υποβάθμιση, στην απώλεια του πλήρους ελέγχου του Αιγαίου, στη μείωση του ελληνικού ρόλου στην Ανατολική Μεσόγειο και πάνω απ' όλα, στην διαιώνιση μιας προβληματικής δομής που χαρακτηριζόταν -από της ιδρύσεως του ελληνικού κράτους- από την έλλειψη σύγχρονων αστικών στρωμάτων και την πλήρη διαπλοκή των κατά καιρούς δημιουργούμενων ελίτ με το κράτος.

Αναλογιζόμενοι 89 χρόνια μετά την ελληνική αποτυχία στο νου έρχεται η ρήση του Λόιτ Τζορτζ, όταν η Ελλάδα φάνταζε ως η μελλοντική μεγάλη δύναμη στην Αν. Μεσόγειο: «*«Τίποτα λιγότερο της προδοσίας από την ελληνική πλευρά ή ανικανότητας που ισοδυναμεί με προδοσία, δεν θα ήταν δυνατόν να καταστήσει τους Τούρκους της Ανατολίας ικανούς να επιδράμουν στη Σμύρνη και να ρίξουν τους Έλληνες στη θάλασσα».*

Όπως και η διαπίστωση του ιστορικού Douglas Dakin : «*...Ακόμα και σήμερα δεν έχει σιγάσει η διαμάχη γύρω από το ζήτημα γιατί οι ελληνικές δυνάμεις που υπερτερούσαν αριθμητικά και δεν ήταν πολύ χειρότερα εξοπλισμένες από τα στρατεύματα του Κεμάλ, οδηγήθηκαν σ' αυτή την καταστροφική ήττα*

.»

(
“Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923”,
εκδ. ΜΙΕΤ)

Τα υπόλοιπα κείμενα του αφιερώματος είναι:

[Ο Χέμινγουэй για την πολιτική των μοναρχικών στη Μικρά Ασία](#)

[Η ολοκλήρωση της Γενοκτονίας](#)

[Η αντιμετώπιση των προσφύγων στην Ελλάδα](#)

[Βαλκάνιοι εθνικιστές κατά Μικρασιατών σοσιαλιστών](#)

[Η ιστορία της Αγγελικής Ματθαίου \(* \)](#)